

Streszczenie

Niniejsza rozprawa doktorska zatytułowana „Tradycja literacka i kultura popularna: Toga Plays w wiktoriańskim teatrze popularnym” podejmuje nadal nie w pełni zbadany temat sztuk teatralnych nazwanych (około roku 1896) „toga plays”, obecnych na wiktoriańskiej scenie od lat osiemdziesiątych XIX wieku aż do końca stulecia. Ich popularność bardzo zmalała wraz z początkiem I wojny światowej ze względu na nowe tendencje w teatrze i nową formę popularnej rozrywki w postaci kina, które w dużej mierze przejęło z powodzeniem tematykę i formę „toga plays”. „Toga plays” można zdefiniować jako rodzaj sztuk melodramatycznych, będących częścią popularnego teatru późnych czasów wiktoriańskich, których akcja osadzona jest najczęściej w czasach starożytnego Imperium Rzymskiego i podejmujących tematy dekadencji rzymskiego stylu życia, zwłaszcza połączenia erotyki i pogańskiej religii. Postacie tych sztuk stoją przed wyborem między anty-wartościami narzucanymi przez oficjalną kulturę i władzę imperialną, a wartościami chrześcijańskimi reprezentującymi drogę moralności i cnoty. „Toga plays” charakteryzowały się dość szczególnym podejściem do przedstawiania czasów historycznych, które miało odzwierciedlać współczesne problemy socjologiczne i ekonomiczne. Mamy tu do czynienia z szerszą perspektywą polegającą na widzeniu Imperium brytyjskiego jako następcy Cesarstwa rzymskiego, gdzie upadek tego ostatniego miał być ostrzeżeniem przed podobnym, zwłaszcza moralnym, upadkiem cywilizacji brytyjskiej. Sztuki te wyróżniały się także dość dokładnym odtwarzaniem archeologicznego detalu (architektury, przedmiotów i kostiumów), naciskiem na efekty wizualne oraz chęcią przyciągnięcia bardziej wyrafinowanej publiczności. Dramatopisarze i menadżerowie teatralni chcieli, aby były one postrzegane jako moralne i edukacyjne, a jednocześnie miały na celu rozrywkę i osiągnięcie komercyjnego sukcesu.

W rozprawie doktorskiej analizuję teksty czterech sztuk - *The Cup* (1881), autorstwa Alfreda Tennysona, zaadaptowanej przez Henrego Irvinga, *Claudian* (1883), autorstwa W. G.

Willsa i Henrego Hermana, w reżyserii Wilsona Barretta, *The Sign of the Cross* (1895), gdzie autorem i producentem był Barrett oraz *Ben-Hur* (1899) – sceniczną adaptację powieści Lewisa Wallace’a napisaną przez amerykańskiego dramaturga Williama Younga. Sztuki te nie tylko należą do najbardziej znanych „toga plays”, ale również pokazują ewolucję tego gatunku na scenie wiktoriańskiej – od produkcji Irvinga cechującej się rewolucyjnym, a jednocześnie bardzo profesjonalnym podejściem do historycznego spektaklu, robiącego niesamowite wrażenie na publiczności, przez sztuki Wilsona Barretta, które rozwinęły tematy pojawiające się również w pozostałych sztukach z tego gatunku i którym zawdzięczamy wyróżnienie go spośród całego bogactwa dramatu wiktoriańskiego. Celem tej pracy jest spojrzenie na zjawisko „toga plays” z szerszej perspektywy związanej z teatrologią oraz badaniami nad kulturą epoki wiktoriańskiej, aby wyjaśnić jego popularność w dziewiętnastowiecznej Wielkiej Brytanii oraz późniejszy zanik i zapomnienie.

Rozdział I pracy – „Tradycja literacka: Starożytność w XIX wieku” – porusza tematykę powszechnej popularności motywów klasycznych w dziewiętnastowiecznej Europie, z naciskiem na Wielką Brytanię. Popularność ta przejawiała się w powszechnie znanych powieściach historycznych tj. *The Last Days of Pompeii* (*Ostatnie dni Pompei*), *Ben-Hur*, *Quo Vadis*, malarstwie neoklasycystycznym czy wzorowaniu się takich mocarstw jak Wielka Brytania i Ameryka na Imperium Rzymskim w różnych politycznych, ekonomicznych czy kulturowych aspektach. Ponieważ ważnym powodem takiego „powrotu” do historii klasycznej były liczne odkrycia archeologiczne i zmiany w podejściu do ich popularyzowania, w tym rozdziale opisuję pokrótce najważniejsze z nich. Jako jedną z potencjalnych inspiracji dla późniejszych „toga plays” biorę również pod uwagę sztuki Williama Szekspira osadzone w czasach starożytnego Rzymu.

Rozdział II mojej rozprawy – „Teatr edukacyjny i rozrywka” – oferuje szersze spojrzenie na to, czym charakteryzuje się teatr epoki wiktoriańskiej ostatnich dwóch dekad

dziewiętnastego wieku, co miało duży wpływ na ukształtowanie się „toga plays”, w szczególności ich edukacyjnego aspektu oraz chęci poszerzenia spektrum potencjalnych widzów. Najpopularniejszym w tym czasie rodzajem sztuk były tzw. „society plays”, poruszające współczesne problemy wiktoriańskiego społeczeństwa, w szczególności moralnie trudne wybory związane z narzuconymi przez społeczeństwo określonymi rolami kobiet i mężczyzn oraz problemy małżeńskie. Z zaskoczeniem można odkryć, że tak na pozór oderwane od dziewiętnastowiecznych realiów „toga plays” przedstawiały podobne kwestie, jedynie pod historycznym przebraniem. W tej części pracy przedstawiam kluczową dla gatunku „toga drama” postać aktora, reżysera i menadżera teatralnego Wilsona Barretta oraz jego drogę do stworzenia serii sztuk osadzonych w starożytnym Rzymie, co było przedsięwzięciem wspieranym przez samego Johna Ruskina. Fakt, że Barrett skupiał się zarówno na osiągnięciu komercyjnego sukcesu oraz stworzeniu sztuk o nowej, wyższej jakości porównywalnej do tej, jaką ma klasyka literatury był związany z ogólną tendencją owych czasów do podniesienia jakości teatru, wystawiania bardziej poważnych sztuk oraz stworzeniu szanowanej instytucji Teatru Narodowego. Bezprecedensowy jest również fakt, że mimo tworzenia komercyjnego teatru, Barrettowi, jako jednemu z nielicznych autorów, udało się wprowadzić tematykę religijną do swoich sztuk, po kilku wiekach jej nieobecności w teatrze, i poszerzyć środowisko widzów o osoby związane z Kościołem.

Trzeci rozdział zatytułowany po prostu „Toga Plays” przedstawia pokrótce dostępne informacje na temat dość mało znanych sztuk, które zaliczane są do tego gatunku. Oprócz wymienionych wcześniej sztuk *The Cup*, *Claudian* oraz *The Sign of the Cross*, które staram się dogłębnie przeanalizować, wspominam też inne „toga plays” – głównie dzieła Wilsona Barretta, tj. *Clito*, *Junius*, *The Daughters of Babylon* czy *Pharaoh*. W rozdziale tym przedstawiam ewolucję podejmowanych przez „toga plays” motywów, sposób przedstawienia głównych bohaterów i bohaterek, metody inscenizacji, rozwój popularności tych sztuk i

zawarte w nich nawiązania do współczesnego społeczeństwa wiktoriańskiego. Staram się wykazać występowanie elementów „popularnych”, typowych dla melodramatu oraz tych, które miały sprawić, że sztuki te będą postrzegane jako ambitne i artystyczne.

Ostatni rozdział zatytułowany “Od wiktoriańskiej sceny popularnej do wczesnego kina amerykańskiego: rozwój kultury popularnej” poświęcony jest najpierw jednej z ostatnich sztuk z gatunku „toga plays” wystawionych na brytyjskiej scenie teatralnej – *Ben-Hurowi*, sprowadzonemu z Ameryki do teatru Drury Lane w 1912 roku. Staram się podkreślić specyfikę w podejściu do starożytnej tematyki w przypadku amerykańskiego autora, co kontynuuję również omawiając niezwykle popularne trzy wersje filmowe tego dzieła. Ostatnia część mojej rozprawy stara się ukazać przyczyny, dla których „toga plays” będące jednym z wielu gatunków teatru wiktoriańskiego w dość naturalny sposób przeszły ze sceny teatralnej na ekran filmowy, na początku jako pierwsze proto-filmy, tzw. „moving pictures”, a kończąc na wielkich hollywoodzkich produkcjach. Omawiając także trzy filmowe wersje typowo brytyjskiej, i najbardziej znanej, „toga play” – *The Sign of the Cross*, staram się wykazać jak do tematu „toga plays” podeszli reżyserzy filmowi i jak elementy charakteryzujące ten specyficzny gatunek (tj. odniesienia do współczesnych problemów i czasów, połączenie spektaklu, historycznej wierności, religii i chrześcijańskiego przekazu oraz rozrywki i wizualnej uczyty, często z podtekstem erotycznym) zostały wykorzystane przez film.

Rozprawa ta ma na celu przybliżenie tematyki przez wiele lat zapomnianego, wciąż pozostającego poza kanonem najpopularniejszych dzieł okresu wiktoriańskiego gatunku teatralnego nazwanego „toga plays” i wykazanie jego szczególnej specyfiki – połączenia różnorodnych elementów, wyjątkowych nawet na tle bardzo różnorodnego dramatu tego okresu. Szczególne połączenie środków wyrazu należących do melodramatu, uważanego za popularny i mało ambitny rodzaj teatru, z aurą poważnego dramatu stanowiło bardzo interesujące powiązanie sztuki niskiej i wysokiej. Nawiązania do malarstwa, ale i sama

„malarskość” realizacji i nacisk na wizualnie piękny spektakl czyni te dzieła zarówno częścią wszechobecnej kultury wizualnej, jak i środkiem propagowania sztuki akademickiej. Religijne motywy, zarówno bohaterowie biblijni, jak i język naśladowujący Biblię tuż obok bogato przedstawionego życia Rzymian z wyższej klasy społecznej dawały nie tylko lekcję chrześcijańskich wartości i ostrzeżenie przed tym, co prowadzi do upadku, ale i zaskakujące zestawienie tego, co uduchowione z tym, co przyjemne dla oka. Możliwość opowiedzenia historii, która zainteresuje widza zarówno jej odległością w czasie jak i udzieli wskazówek postępowania w przypadku współczesnych problemów, sprawiła, że „toga plays” mimo że zniknęły ze sceny na początku dwudziestego wieku, wyparte przez nowe nurty w teatrze, ukierunkowane na nowe formy i bardziej zawężone grono widzów, zostały z powodzeniem przejęte przez kino. Tam ewoluowały od adaptacji tego, co wcześniej stanowiło rozrywkę, ale i edukujący spektakl dla społeczeństwa wiktoriańskiego, do całej serii tematów inspirowanych historią Cesarstwa rzymskiego zrealizowanych w licznych „toga movies” na przestrzeni prawie siedemdziesięciu lat dwudziestego wieku.